

ГЛИБИНИ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ВЗАЄМОВПЛИВ «АВТОР – РЕЦИПІЄНТ»

Ніна Марченко

УДК 82.091

У статті розглядаються концепти «народ», «мова», «пісня», що стали глибинними основами життєдіяльності та творчості видатного поета України Тараса Шевченка.

Ключові слова: українська мова, український народ, українська народна пісня, мелодійність, традиція, фольклор.

В статье рассматриваются концепты «народ», «язык», «песня», которые стали глубинными основами жизнедеятельности и творчества выдающегося поэта Украины Тараса Шевченко.

Ключевые слова: украинский язык, украинский народ, украинская народная песня, мелодичность, традиция, фольклор.

The article deals with the basic concepts – *Folk, Language, Song*, which have become the foothold of life activity and creative work of the prominent Ukrainian poet Taras Shevchenko.

Keywords: Ukrainian language, Ukrainian folk, Ukrainian folk song, melodiousness, tradition, folklore.

Іван Франко, досліджуючи творчість Тараса Шевченка, якнайточніше охарактеризував появу Кобзаря в українській історії, стверджуючи що «від 1840 року зарисовується нова, наскрізь оригінальна, могутня **постать** [тут і далі підкреслення наші. – Н. М.] поетаселянина Тараса Шевченка, **постать**, що виїшла з найглибших глибин народу, з-під убогої стріхи кріпака, і яка неймовірно крутими стежками, через нужденну сільську хатину, через дяківську школу, через кухню і дворянський передпокій, через нужденну майстерню петербурзького хатнього маляра, через Академію мистецтв, через казарми і солдатську шинелю прийшла до безсмертя, сягнула вершин, що доступні лише нечисельним геніальним постатям, і посіла одне з найпочесніших місць на всеслов'янському Парнасі» [14, с. 389]. Шлях «з низин до вершин» в українській культурі, пройдений Пророком, Просвітителем, Гуманістом і Генієм України, відповідно до сучасного розуміння матеріальних цінностей у бутті людини, був нелегким, однак він був освітлений найвищими гранями духовних надбань народу, історично сформова-

них, підтверджених досвідом і практикою життєдіяльності українського народу. «Весна народів», що буяла на європейських теренах та в душах певної частини українських інтелектуалів, відродила і з новою силою ствердила існуючі в підсвідомості ідеї вольності й свободи українського етносу, який творив і зберігав неоціненний скарб у своєму бутті – скарб *творчого мислення* етнічної спільноти, що матеріалізувався в духовні цінності кожного українця – у традиції і звичаї, у писанку і вишиванку, у пісню і казку, у прислів'я і загадку, які в синтезі форми і змісту допомагали не тільки жити, незважаючи на заборони та закиди щодо примітивності й меншовартості, але й творити наступним поколінням шедеври народного мистецтва. Життєствердне начало народної творчості ще з дитинства надихало кожного, хто розумів і хотів розуміти мову народу в знаках образів і в знаках звучання. Таке натхнення від Прекрасного – і у своїй глибині Доброго – було підґрунтям для розвитку думки людини, її творчого втілення. Отим натхненням і були народні знання й народна мудрість, створені впродовж тривалого

історичного проміжку часу, що їх неспроможний був змінити ні плін часу, ні зовнішні чинники, які визначаються «рисами тягlosti й спадковості тих форм, що єднали культурний простір спільноти на ранньомодерних щаблях її згуртування» [1, с. 452]. Ці форми народних знань поступово нашаровувалися, відкидали все те, що не приймала людська душа, залишали Добре і Прекрасне, Правду і Справедливість, протиставляючи цим поняттям зле і потворне, кривду і несправедливість, щоб людина, порівнюючи, могла вчитися і робити висновки, тобто — думати. Як стверджував Кобзар, просто «жити на світі» не вийде: «Та ба! Треба вчитись, / Ще змалечку треба вчитись, / Як на світі жити, / А то битимуть, та й дуже!..» («Москалева криниця», 1857 р.). Зі свого життєвого досвіду та досвіду буття рідного народу в XIX ст. Тарас Шевченко робить висновки, промовляючи словами матері-України в іпостасі автора твору: «Яка правда / У людей, мій сину. / Така й досі, я думаю, / В нас на Україні. / Та другої і не буде...» («Москалева криниця», 1857 р.). І де б не був Тарас, його серце й душа згадували народну пісню, бувальщину рідного народу, мудрість діда, батькові перекази Біблії, які навки zostалися в пам'яті й не полишали його думок ніколи. Отож, головні засади духовних цінностей народу були закладені в серці майбутнього Генія українців ще з дитинства. Основою розвитку творчої особистості Кобзаря в дитинстві були допитливість і спостережливість. Ми можемо це побачити із численних споминок про поета, зокрема, зі слів одного з найближчих друзів Шевченка О. Лазаревського, який писав: «Розповіді діда та батька, безперечно, мали великий вплив на розвиток творчого дару нашого поета і не могли не відобразитися, зрештою, на його творах» [див.: 2, с. 25]. А сам поет віршував у поезії «А. О. Козачковському» (1847): «Ще в школі, <...> / Та сам собі у бур'яні, / Щоб не почув хто, не побачив, / Виспівую та плачу» чи в «Гайдамаках» (1842): «Батько діда просить, щоб той розказав /

Про Коліївщину, як колись бувало». Усі спогади сучасників Шевченка містять інформацію про любов поета до народної пісні та історії свого народу, що він і відобразив майже в кожному слові своїх творів. Пісня народу допомагала йому почуватися рівним і в колі вихідців із дворян, і в колі селян, і в колі чужоземців. Пісня була для Шевченка всім — і наснагою, і підтримкою у важкі часи. Академік Д. Наливайко стверджує, що «глибока народна і самобутня творча спадщина Т. Шевченка органічно пов'язана з життям, світопочуванням і фольклором українського народу, тому і сприймається довершеним поетичним вираженням його національної свідомості, духовних поривань і прагнень» [цит. за: 17, с. 3]. «У Шевченка, — зазначає І. Дзюба, — унікальне поєднання народного генія з генієм індивідуальним, точніше: його особистість, увібравши в себе поетичний світ українського народу, творила цей світ далі вже на рівні самобудування і самоздійснення власної геніальної особистості» [8, с. 141]. Тому якраз Слово народу і Слово поета й розпочало Відродження України у XIX ст., започаткувало її Весну, ствердило її рівноправне буття серед інших народів, утвердило український етнос, продовжувало розвивати й укріплювати його неповторну культуру. Історик І. Крип'якевич наголошує, що «в протиставленні до своїх попередників, що, як і він, плакали на румовищах українського минулого, Шевченко не то що шукав за причинами упадку нації, але находив дороги і засоби для її подвигнення. Пасивність своїх попередників заступив Шевченко активністю борця <...> гаслом життя і творчості якого — воно теж сталося його заповітом для грядущих українських поколінь — став рядок “Борітеся — поборете!”» [9, с. 267–268]. О. Гончар зазначає, що «з творчістю Шевченка пов'язане становлення нашої літературної мови; з виходом “Кобзаря” відкривається нова епоха в розвитку українського красного письменства <...> Шевченко воістину виводив рідну літературу на простори вселюдські <...> Сучасники поета при харак-

теристиці “Кобзаря” захоплено відзначали саме його народність, що сприймалася як відкриття, як **нове слово в мистецтві** <...> Важливішим було те, що поет послідовно кожне явище життя розглядає мовби очима народу, з позицій народу, кожен подію минувшини чи сьогодення вимірює мірою народної моралі, чистотою і цнотливістю душі трудової людини» [3, с. 8–9]. Тому інколи й постає питання, яка ж історія народу правдива: чи та, що мовлена його вустами й увіковічена в народних пам'ятках, чи та, що писана особистостями, відірваними і від народу, і від реальності, які бачили народ лише безликою діяльною масою, тобто виконавцем наказів, і не більше. «В невольниках люди» («Москалева криниця», 1857 р.) упродовж тривалого проміжку часу не побачили головного концепту у творчості українського Кобзаря — концепту «народ» з його позитивними й негативними рисами, притаманними всім народам, і, згадуючи про нього, як годиться, гарними словами, вони мали на увазі не «малих отих рабів німих», а лишень себе: «мислителів» і «керманців». А в основних мотивах поезії Шевченка — кріпацтві, солдатчині, становищі жінки і спогадах про козацьку вольність — живе Народ, і в такому «виокремленні мотивів» у творчості поета можна вималювати тогочасні «характерні риси малоросійського народного світосприймання і побуту» [12, с. 212], бо в душі поета «звучали поетичні струни, близькі до віщих Боянових, що рокотали славу» [12, с. 211] простому народові Словом поета. Зробивши з Шевченка ще у ХІХ ст. «мужицького поета» прийомами й методами великодержавного російського шовінізму та ідеями «української меншовартості», і нині деякі дослідники розповідають про тяжку сирітську долю поета, про його переслідування, не вбачають у колишніх висловлюваннях про поета отих насмішок і глузувань над ним, а відповідно й над народом України. Щоправда, відповідно до модернових оцінок характеристики творчої людини, це лише підтверджує популярність і талант народного митця, бо ні про

кого так багато не писали, як про Кобзаря, починаючи з ХІХ ст. Шевченко розумів, що завдяки своїм поезіям він матиме друзів у колі інтелектуалів, а ще більше — ворогів, тому в «Гайдамаках» і написав: «Вибачайте, люди добрі, / **Що козацьку славу** / Так навмання розказую / **Без книжної справи.** / Так дід колись розказував <...> / Не знав старий, / **Що письменні люди** / Тії речі прочитають... / Вибачай, дідусю, / Нехай лають». М. Рильський стверджує, що Т. Шевченко «рано усвідомив себе поетом національним, обравши своєю зброєю українську мову, яка перебувала в зневазі у “панів” і, яку, за висловом поета, недруги вважали “мертвими словами”» [11, с. 55]. Шевченко також рано усвідомив і те, що «українська мова, маючи вже запорукою своєї ріжносторонньої справжності невичерпне багатство народних пісень» [20, с. 6], володіє різноманіттям та красою мовних засобів і прийомів, створених народом упродовж тисячоліть. І всі ці мовні засоби здатні відтворити й продемонструвати все багатство буття української людини й народу, і навіть усієї людськості. Окрім того, українська мова володіла тими мовними засобами, тією мелодикою, тим природним звучанням, тим багатством традицій і культурних здобутків минулого, що Шевченко, увібравши із самого дитинства весь отой світогляд у мовних і мисленневих інтерпретаціях народу, зміг одним з перших передати все це на папері, написавши в поезії «Подражаніє 11 Псалму» такі рядки: «І возвеличимо на диво / **І розум наш, і наш язик...** / Та й де той пан, що нам закаже / **І думать так, і говорить?**». М. Сумцов стверджує, що до головних мотивів поезії Кобзаря якраз і належить «малоруська мова в її історичному розвитку» [12, с. 210]. До того ж, як зазначає М. Рильський, Шевченко «у своїй творчій діяльності нерідко використовував народнопісенні форми, інколи повністю зберігаючи їх і навіть вкраплюючи у свої вірші цілі рядки і строфи з пісень» [11, с. 15]. І тут не можна говорити про стилізацію, зазначає дослідник творчості Кобзаря [11, с. 15], оскільки

вірші поета є схожими «на народні пісні будовою, стилем, “мовним ладом”, своєю епітетикою», однак у Шевченка вони «складніші і витонченіші за будовою». Шевченко «підпорядковував їх своїй своєрідній і неповторній манері, своїй мелодиці, своїй ритміці, своїй строфі, і врешті-решт, — своєму світогляду» [11, с. 16–17]. «Провідною рисою поезії Шевченка, — наголошує далі Рильський, — є музика, мелос, ритмічна міць і метрична різноманітність. Передусім йому було притаманне музичне сприйняття життя» і «система образів» народу [11, с. 39], тобто образність мислення українця, широка палітра його уяви мислення, на чому, до речі, наголошував П. Чубинський, коли писав, на основі своїх спостережень, психологічний портрет українців XIX ст. М. Рильський також стверджує, що у творчості Т. Шевченка можна відзначити «нову, незвичку і незвичайну ні в українській, ні в російській, ні в загальноєвропейській літературі манеру поетичного письма, яке Шевченко показав нам уже в його першому творі — баладі “Причинна” з “силабічним”, чотирьохстопним ямбом, умовно кажучи, близькими до народних пісень розмірами», бо писав «коломиївковими» та «колядковими» віршами, чергування яких «точно відображає зміну образів і настрою» [11, с. 45–46] в тій або іншій поезії. Можна дійти висновку, що підмічені розміри в поезії Т. Шевченка іншим видатним поетом України М. Рильським лише підтверджують пісенність творчості Кобзаря і пісенність української мови, оскільки і колядки, і коломийки є одними з найдавніших жанрів усної народної творчості. Відповідно до тверджень М. Рильського, висновуються такі концепції: 1) давня традиція екзистенції української мови та 2) давня традиція її побутування й поширення по всій етнічній території українського народу, попри те, що коломийки вважають пісенним жанром Західної України, які були вперше письмово зафіксовані у XVII ст. та описані В. Гнатюком. Очевидні ознаки ритмічності й мелодійності української мови за «коломиївковим»

віршем не могли бути родом лише з цього чи попереднього століття, тому, відповідно до принципу історизму в науковій думці, можна говорити про побутування коломийок ще в княжі часи, оскільки деякі колядки співаються так само, як і коломийки, що підтверджує думку про те, що вони могли існувати і раніше, проте під іншою назвою. Однак через історичні зрушення, пов'язані передусім з Руїною в українській історії, коломийки ствердилися як пісенно-танцювальний жанр на території Західної України, але залишили свій відбиток у мелодиці й ритміці інших народнопісенних жанрів, відповідно і в мові народу, який проживав на інших територіях, що певний час перебували під владою держав з іншомовними носіями. А читаючи Шевченка, можна відчувати і ритмічність, і мелодійність коломийково-колядкової народнопісенної творчості в його поетичній спадщині. *Народ — Слово / Мова — Пісня* — нерозривна концептуальна триада в житті і творчості Кобзаря. У поезії «Ну що б, здавалося, слова...» (1848) звучить найвища посвята народній пісні — неповторному чарівному витвору української душі: «Ну що б, здавалося, слова... / Слова та голос — більш нічого. / А серце б'ється — ожива, / Як їх почує!.. **Знать, од Бога / І голос той, і ті слова** / Ідуть меж люди!». «Слова та голос» — слова і музика пісні, твореної простолюддям, добираються до глибини душі людини, торкаються її струн, зачаровують і кидають у вир вершин емоційного піднесення, торованого Богом вірою в *Добре і Прекрасне*. Тільки Бог міг нагородити Народ цим витвором людської душі — українською піснею, пише Шевченко. Тільки Пісня разом зі своїм автором — Народом — могла творити впродовж віків Слово, яке разом з його голосом становить невід'ємну частину, кажучи сучасному, його культури, якою, не розуміючи навіть отого Слова, захоплювалися чужоземці. І в часи лихоліття, і в часи радості пісня була голосом простої людини. Адже народну пісню можна ототожнити з авторським текстом усього народу, що відображає «всі засоби

професійної техніки» процесу музичного творення і «кількома трафаретними фразами добуває великих художніх ефектів» [7, с. 18], які справляють велике враження на реципієнта і возносять його душу до Доброго і Прекрасного, незалежно від віку. Зі спогадів А. Козачковського: «Пісні українського народу чудові тому, що наповнені глибоким змістом. Окрім багатства змісту, в них — то живих, грайливих і веселих, то сумних, однак ніколи не безнадійно сумних мотивах, як і у вишуканих звукових формах, відобразилася уся Україна з її патріархальним побутом, з наповненим простотою і героїзмом характером, з її почуттями, з її славною і разом з тим сумною історією, з її привабливою природою. Ось чому українська пісня служить для простолюдина несвідомим джерелом самоповаги і створює ту моральну силу, що завжди обєрігала його народ» [цит. за: 2, с. 89]. А «Шевченко виріс у народнопісенній стихії... — пише М. Рильський, — Поет чудово знав рідний фольклор» [11, с. 13], увібравши в себе «все краще, що було у багатвіковій художній спадщині народу, переробив його у своїй свідомості і повернув у новому, духовно збагаченому вигляді» [4, с. 3]. Кобзар ще 1839 року пророкував і заповідав: «Наша дума, наша пісня / Не вмере, не загине... / От де, люде, наша слава, / Слава України! / Без золота, без каменю, / Без хитрої мови, / А голосна та правдива, / Як господа слово» («До Основ'яненка», 1839 р.). Якраз у народній пісні й відчувалася та атмосфера, у якій відображалися *етично-естетичні цінності людини* — і Любов, і Родина, і Правда, і Україна, і Добре та Прекрасне. У словнику Б. Грінченка подибуємо народну приказку «В пісні правда, а в казці брехня», записану з народних вуст П. Чубинським [6, т. 2, с. 208], що підтверджує істинну роль народної пісні в життєдіяльності українців, «закроєну за законами колективного досвіду» [16, с. 9] зі своєю тисячолітньою історією і традицією, з отією «тяглістю». Народні пісні «вражають простою, неповторно-чітким поєднанням мелодії і

тексту» [16, с. 9], як і всі поезії Тараса Шевченка. Зі споминків сучасників дізнаємося, що улюбленими піснями поета були: «Ой зійди, зійди, зоренька вечірна» [2, с. 30, 34, 39, 49; 19, с. 675], «У полі / степу могила з вітром говорила» [19, с. 682, с. 696], «Та нема в світі гірш нікому», «Ой сидить пугач в степу на могилі» [4, с. 6], «Ой поїзжає по Україні та козаченько Швачка» [19, с. 675, с. 689]. Окрім того, Шевченко був «людиною музично обдарованою <...> Завдяки своїй феноменальній пам'яті <...> схоплював пісні з першого разу, і вони лишалися у його свідомості на все життя, а співав Тарас Шевченко проникливо, глибоко переживаючи те, про що співає» [11, с. 13]. М. Рильський у праці «“Кобзар” Тараса Шевченка» (1964) зазначає: «Сказати, що Шевченко знав народні українські пісні і чудово співав їх — мало. Він жив піснею... Музичність, співучість, що йде від народної пісні, — основа поетики Шевченка» [11, с. 46—47]. Поезія Шевченка — це «рушник», мережаний народною піснею, слова якої в автора або ж виділяються в тексті як пряма мова Пісні, або ж інколи й ні, що пояснюється авторським сприйняттям нерозривності його власного тексту і слів пісні, що є співзвучними для розкриття тієї або іншої теми чи ж того або іншого образу у віршах, чи в зображенні в поезії того або іншого символу пісенної творчості народу. Наприклад, чи можна вважати народну пісню «Від Києва до Лубен...» Шевченковою інтерпретацією уривку з поеми «Гайдамаки» «А мій батько орандар» (що своєю чергою теж став народною піснею на слова Шевченка), і які за метроритмічним малюнком є схожими, однак за текстом — різними. Автор поеми, напевно, і мав на увазі цю пісню, оскільки створював атмосферу «гуляння» після кривавої різни в Умані: «Ой гоп по вечері, / Замикайте, діти, двері...». Або ж у «Мар'яні-черниці» задля передачі стану жіночої недолі вводить «жартівливу» пісню приданок, яка і мелодійним, і словесним наповненням сповіщає щось лихе. У поезії «У неділю не гуляла...» поет, додавши до тексту слова

пісень, співаних і дівчиною, і чумаком, створює атмосферу їх єднання і в думках, і в любові: 1) «Та хустину вишивала, / вишиваючи співала / “Хустиночко мережана, / Вишивана, / Вигаптую, подарую, / А він мене поцілує...”»; 2) «Іде чумак з-за Лиману <...> / Чужі воли поганяє, / Поганяючи, співає: / “Доле моя, доле <...> / Чи до тебе доріженьки / У степу не знав?»».

Найкращим підтвердженням вищезгаданих концептів у творчості Тараса Шевченка є студія Б. Грінченка «Шевченків “Кобзар” на селі» (1914). Цитуючи М. Костомарова і намагаючись розвіяти українофільські погляди останнього, Б. Грінченко стверджує, що Т. Шевченко, пишучи свої твори, аж ніяк не думав про народ, бо «не до селян писано, а саме до панів» [5, с. 5], які не лише були письменними, але й могли зрозуміти поета. Найзрозумілішою річчю для народу Б. Грінченко вважає поему «Катерина», яка і є найпопулярнішим твором на селі. У спостереженнях Б. Грінченка простежуються відмінності у сприйнятті поезії поета в одному соціальному середовищі — селянському, а саме — серед чоловічої та жіночої аудиторії і навіть у віковому зрізі. Дівчата та жінки плачуть над поемою, а на Катеринославщині початок поеми дівчата «положили на голос» і співають її [5, с. 12]. У збірці за редакцією М. Гордійчука подано текст чотирьох варіантів пісні «Кохайтесь, чорноброві», записаної 1936 року в с. Шевченкове Київської області з посиланнями на фонд М. Грінченка, а також у 1958–1959 роках у Черкаській та Київській областях та 1960 року в м. Києві. До того ж подано інші уривки з поеми, що стали народними піснями: один варіант «Сидить батько кінець стола», що родом з Вінниччини, та три варіанти пісні «Єсть на світі доля», один з яких був надрукований ще 1864 року, а два інші записані у ХХ ст. [4, с. 54–57, с. 219–220]. Парубки, пише далі Б. Грінченко, читають «Катерину» та сміються. А один селянин навіть запитав у нього, навіщо Шевченко її написав, бо «негарна книжка». Старі ж люди лають поему, бо в

ній все про кохання, та й то «нечесне» [5, с. 12]. І це зрозуміло, оскільки та традиційність у сприйнятті народом пісень про кохання, що передусім мають щасливий кінець, не могла бути відразу ж відкинута, перекреслена чи змінена у свідомості людини. Представниці жіночої статі разом з Катериною плачуть над її долею і дякують Богові за те, що її участь обминула їх. Парубки навіть не уявляють такого завершення стосунків з коханою людиною. А дорослий чоловік вважає сюжет не тільки непристойним, але й негативним щодо впливу на молодь, адже свого сина він виховував у шанобливому ставленні до дівчат. А якщо ми звернемося до збірки народних пісень, записаних П. Чубинським, то побачимо, що в розділі «Пісні про кохання» є двадцять тематично об'єднаних за сюжетом підрозділів пісень, серед яких — пісні про щасливе кохання (95 од.) та про нещасливе (30 од.) [13]. Як бачимо, співвідношення 3:1, тобто — позитивне сприйняття людиною теми кохання. І якщо про розлуку П. Чубинським записано аж 220 од. пісень, бо за певних обставин людині Богом дано розлучатися, то пісень про втрату дівочої честі — лише 45 од. [13]. А це підтверджує високу моральність українського села, тому оспівування долі Катерини Шевченком, сприймалося в селянському середовищі неоднозначно. Водночас Б. Грінченко зазначає, що молоді жінки та молодіж люблять читати і слухати «Наймичку», «Причинну», «Утоплону», «Тополію» (до цих знаних творів І. Огієнко додає ще й «Назара Стодолю» [10, с. 388]), називаючи їх «казками» [5, с. 12]. Знаючи сюжети Шевченкових поезій, отаке визначення народом творів поета є найвизначнішою їхньою характеристикою. Зважаючи на записи П. Чубинського та посилання на нього Б. Грінченка при укладанні словника («в казці брехня»), можна дійти висновку, що проста людина могла відокремлювати правду і вигадку у своєму мисленні і навіть у літературних творах, могла аналізувати їх, що підтверджує високий інтелектуальний рівень українця на зламі століть. Однак Б. Грінченко вважає, що історичних

поем Т. Шевченка народ не розуміє, бо не знає історії [5, с. 12]. Таке потрактування пояснюється тим, що історичні пісні й думи народу творилися ним у ході історичних подій, коли це було актуально, а переповідали їх учасники або ж очевидці тих подій, що знову ж таки підтверджується рядками поезій Шевченка про діда: «Столітні очі, як зорі, сіяли, / А слово за словом сміялось, лилось: <...> / Спасибі, дідуся, що ти заховав / В голові столітній ту славу козаку: / Я її онукам тепер розказав». Як відомо, думам передував народний епос у формі історико-героїчних пісень. Т. Шевченко, об'єднавши зміст і форми фольклорних жанрів — думи та історичної пісні, — започаткував в українській літературі жанр історичної поеми, де й постають його поетичні візії задля осмислення ним як представника українського простолюду історії його народу очима того ж таки Народу. В історичній поемі «Єретик» постають авторські візії поета щодо пробудження слов'янства та його єднання. В історико-філософській поемі «Неофіти» простежуються своєрідні, характерні для творчості поета елементи інтертекстуальності в зображенні історичних і біблійних сюжетів та елементи паралелізму їх сприйняття в екзистенційному бутті народу України в ХІХ ст., що досягається шляхом стилізації форми поеми до народної думи, позитивним героєм якої виступають не царі і не якісь історичні особи, а простолюдини — «раби незрячі, сліпі», яким протиставляються вищі верстви тодішнього українського суспільства, що у «проспанім раї» гризуться, «мов собаки / за маслак смердячий». В останній частині поеми постає нетлінний образ Матері-України: «І на торжища, і в чертоги / Живого істинного Бога / Ти слово правди понесла», бо її врятувала віра в Ісуса Христа: «спас / Тебе розп'ятий син Марії...». Лексеми давньоукраїнської мови «торжище» — «спільнота» і «чертог» — «родина», що виступають образами буття народу в історичному минулому княжої доби, символізуючи відродження українського народу з руїни, пророческо провіщають її відродження в майбутньому, як і в на-

родних думках, записаних поетом під час участі в Археологічній комісії 1846 року: «Дума про Пириятинського поповича Олексія» та «Дума про Марусю попівну Богуславку» [18, с. 801—803]. Використовуючи метод, запозичений із соціології, Б. Грінченко звернувся до однієї освіченої сільської жінки, аби та після прочитання творів Кобзаря дала відповіді на деякі запитання. Поему «Неофіти» жінка повністю зрозуміла, крім низки слів; у поемі «Невольник» їй сподобалася історія кохання Степана та Ярини і вона висловила власну думку щодо побутування села у ХІХ ст. та в минулому; поема «Тарасова ніч» була охарактеризована «холоднішим оком», а ще «байдужішими словами» було сказано про С. Палія з поезії «Чернець»; «формально» було переказано вірш «У неділеньку святу» про Швачку; «Гамалія» була для неї зрозумілою, окрім деяких місць; «Гайдамаки» читачка зрозуміла навіть так, «як того хотів автор» [5, с. 13—20]. Як бачимо, майже вся історія України побутувала серед народу в переказах і була відома йому, крім певних деталізованих Шевченком описів подій. Зокрема, варто наголосити, що респондентка не раз називає твори Кобзаря «піснями» [5, с. 15, 17], що є найвищою оцінкою його творчості. В іншому випадку, коли сільська вчителька читала «Гайдамаки» гуртові селян, можна прочитати у Грінченка різні їхні коментарі щодо певних місць у поемі, а особливо там, де постають образи кобзаря та волоха. Один зі слухачів так і сказав: «Оце й ми скоро такої співатимем, бо все вже скоро повиятуть, тільки самі ти-ни-ни й будуть» [5, с. 20—21]. Те, що народ був звичним до **казок** і **пісень**, найменувавши так навіть поезії Шевченка, свідчить про глибокі корені народнопісенної і народнопоетичної творчості в бутті народу та про її безперервність. Те, що Шевченкові поезії отримали такий найвищий «титул» від народу підтверджує глибини в мелодійно-поетичній, відшліфованій за тривалий проміжок часу, рідній мові народу, бо, попри будь-які інші твердження, Шевченка, як і українську пісню, розуміли по всій Україні, і в

Росії, і в Польщі, і на Кавказі. Б. Грінченко зазначає: «Кажуть, ніби то Шевченко співав так, як співав сам народ, тільки ще наперед поступивши, що народні пісньові форми тільки розвинулись у Шевченка і т. и. Народ ніколи не склав би про Дорошенка пісні так, як склав Шевченко свої вірші» [5, с. 25]. Майже в той самий час була написана ще одна праця за назвою «Шевченко на селі» (1909). Її автор — І. Огієнко — стверджує, що Шевченка мало знають на селі, а хто й має «Кобзар» удома, то береже його, як зіницю ока. Водночас у дослідженні І. Огієнка простежуються риси творчого мислення народу — його здатність до вигадок, чи ж бо до казок, оскільки сам Тарас у словах народних — і козак, що «за народ стояв», «українець був <...> по-мужицькому писав <...> По-нашому нібито-то...», «в школі гарно вчився, то й вибився в люди», «по Радомисьльському повіту поширена чутка, що нібито Шевченко скасував панщину», «ховали ж Тараса так, щоб пани не одкопали за те, що панщину скасував», «в одній пісні, яку довелося нам чути в місті Брусиліві, говориться, що Шевченко з турком бився», «Шевченко не вмер <...> він живий і тільки переховується, бо його шукають за те, що панщину скасував і що за народ стояв» [10, с. 387–393]. Напрошується висновок, що нехай твори поета й не були відомими багатьом, але Шевченко був знаною постаттю в народі. І. Огієнко підтверджує це таким фактом, зазначаючи, що співають поетових пісень багато, навіть не знаючи, чий вони, серед яких — «Рече та стогне Дніпр широкий», «Кохайтесь, чорноброві», «Стан високий, лист широкий», «По діброві вітер віє», «Було колись на Вкраїні». Селяни приписують Шевченкові навіть твори І. Котляревського та М. Гоголя [10, с. 388–389]. Отож, усі найпопулярніші жанри народної творчості у своєму побутуванні були тісно переплетені з творчістю Тараса Шевченка уже навіть після його смерті. Думки І. Огієнка про те, що «у нас для народу мало пишеться, мало видається <...> А коли що пишеться й видається, то часто тільки з назвою народного, бо

попадає воно переважно до рук українського інтелігента» [10, с. 394], можуть бути відповіддю на висловлені погляди у студії Б. Грінченка щодо того, що «Шевченко зовсім не рахував на сільського читача, і читач цей, не маючи відповідних наукових знаннів» [5, с. 9], не розуміє поезії Кобзаря. Тодішнє соціально-економічне становище навіть не селянства, а українства, потребувало іншого шляху у своєму розвитку, про що думав і про що мріяв Тарас Шевченко. І цим шляхом була просвіта народу і перервана історичними подіями освіта більшості українців відповідно до вимог часу в тодішній політико-економічній ситуації в Європі. Під час свого перебування в Україні Шевченко висловив уголос свою найзаповітнішу мрію про «про облаштування в Україні гарних сільських шкіл», а думка така «зародилася у нього ще тоді, коли він навчався у кирилівській школі» [цит. за: 2, с. 31]. Шевченко розумів, що багатство рідного народу, виражене у Слові, має ствердитися і на ділі, аби нікому надалі не потрібно було доводити те, що його рідний народ є «не малоруським», відповідно до лексичної дихотомії «малий — великий», а його народ є українським зі своїм тисячолітнім скарбом — зі своєю Історією і Словом, зі своїми звичаями й традиціями, зі своїми піснями і зі своїми позитивними й негативними рисами в поведінці, як і будь-який інший народ. Мало знав народ України у ХІХ ст. про Шевченка, бо «просто не дозволялося читати Шевченка <...> Ймення його казали пошепки, з острахом <...> Поліція тоді дуже пильнувала, щоб не було ніяких чуток про Шевченка <...> Але чутки ходили, та ще й чутки які <...> Всі балакали про Шевченка: одні ляляли, другі хвалили <...> Творів Шевченкових, друкованих тоді, ще не було і скрізь ходили по руках писані тетрадки» [10, с. 395–396]. Поет жив у народних переказах і піснях. О. Правдюк зазначає, що в низці збірок 60–80-х років ХІХ ст. друкувалося багато Шевченкових пісень, але без мелодій, оскільки упорядники вважали, що мелодії відомі всім. У збірці «Собрание песен Южной Руси» (1866) вміщено

низку пісень з «Кобзаря» без зазначення їх авторства. У збірці А. Метлинського «Малороссийский песенник» (Москва, 1892) та у збірках «300 найкращих українських пісень» (Київ, 1887, 1904) пісні Шевченка друкувалися як народні. Цей факт М. Грінченко пояснює так: «Появі в друкованому збірнику пісень до слів Шевченка передував значний період їх побутування, який міг становити 15–20, а можливо, і більше років» [цит. за: 4, с. 16]. Одним з перших застосував науковий підхід у вивченні «кровного споріднення» народної пісні і творчості Шевченка музикознавець М. Гордійчук, уклавши 1961 року збірку «Народні пісні на слова Тараса Шевченка». У збірнику пісень на слова Шевченка знаходимо 76 одиниць назв пісень з їх варіантами в кількості 150 одиниць. Більша частина цих пісень — слова з мелодією — були записані в 30-х та 50-х роках ХХ ст. і є як авторськими творами, так і співаними на мелодії деяких народних пісень [див.: 4, с. 216–236]. Наприклад, авторство мелодії пісні «Тяжко, важко в світі жити» приписується Шевченкові. Водночас, існує 8 варіантів цієї пісні з варіаціями, що були записані майже по всій Україні і надруковані в різних збірках. Варто підкреслити, що 1898 року було надруковано збірку пісень під авторством А. Бигдая за назвою «Песни кубанских и терских казаков... для одного голоса и хора с аккомпанементом фортепиано», до якої ввійшла ця пісня. Також пісня з такою самою назвою була записана на Тираспільщині (Молдова) у 1959 році, 5 і 6 куплети якої повністю повторювали слова поезії Шевченка [див.: 4, с. 218–219]. Низка пісень з їхніми варіаціями були записані укладачем збірника як народні, попри те, що вони існували в солюспівах українських композиторів М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка, а мелодію пісні

«Закувала зозуленька» у 1917 році склав військовополонений чех [див.: 4, с. 232]. О. Правдюк зазначає, що в мелодії пісень на слова Шевченка виділяються три основних типи: 1) пісні романсового складу, що беруть свій початок у міській побутовій музиці; 2) пісні із селянськими протяжними мелодіями; 3) пісні, у яких обидва ці типи органічно поєднані [див.: 4, с. 17]. Отже, можна стверджувати, що поезія Шевченка об'єднала у своєму звучанні народ і поета, який «в більшості випадків бачив себе в Кобзареві», тому що «історично сформований образ народного співця був по душі поету» [12, с. 213]. Не можна не погодитися з думкою музикознавця О. Правдюка, який зауважує, що «наявність кількох мелодій на один і той же текст свідчить про обдарованість українського народу» [цит. за: 4, с. 20], водночас і тексти не є одноріантними. Вони починаються словами з Шевченкової поезії, а далі або ж контомінуються авторами тексту, або ж відбувається повна заміна слів тексту чи співається інша пісня, а наприкінці вводяться знову слова Кобзаря. Варіативність мелодій і текстів цих пісень підтверджує розуміння поезії Шевченка народом, а нерозривне поєднання автора з ним є «свідченням вкорінення поезії Кобзаря в народнопісенну традицію» [15, с. 301]. Народні пісні, написані на поезії Кобзаря, мали величезний вплив на подальший розвиток звичаєвої фольклорної традиції народу. Неймовірним для розуміння виступає отой «останній» пророчий рядок його останньої поезії «Чи не покинуть нам, небого...» (1861) — «І веселенько заспіваєм...». Оцей рядок і сприймається: «ми» — «народ» — ствердимось і, як робили тисячоліття тому, будемо і потому жити й співати пісню рідним словом. Творчість Тараса Шевченка — є його піснею народів України.

1. Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. Український соціум / за ред. В. С. Крисаченка. — Київ : Знання України, 2005. — 792 с.

2. Воспоминания о Тарасе Шевченко. — Киев : Дніпро, 1988. — 606 с.

3. Гончар О. Вічне слово // Шевченко Т. Г. Кобзар. — Київ : Дніпро, 1987. — С. 5–13.

4. Гордійчук М. Народні пісні на слова Тараса Шевченка. — Київ : Видавництво АН УРСР, 1961. — 240 с.

5. *Грінченко Б.* Шевченків «Кобзарь» на селі. – Київ : Друкарня 1-ої Київ. друк. спілки, 1914. – 39 с.
6. *Грінченко Б. Д.* Словарь української мови. – Київ : Лексикон, 1996. – Т. 1–2.
7. *Грушевська К.* До питання про історизм в українських народних думках. – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 19 арк.
8. *Дзюба І.* Тарас Шевченко: життя і творчість. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – 720 с.
9. *Крип'якевич І.* Велика історія України від найдавніших часів. – Київ : Глобус, 1993. – Т. 2. – 400 с.
10. *Огієнко І.* Тарас Шевченко. – Київ : Наша культура і наука, 2003. – 430 с.
11. *Рыльский М.* «Кобзарь» Тараса Шевченко. – Москва : Художественная литература, 1964. – 80 с.
12. Сборник Харьковского историко-филологического общества // Труды Харьковской комиссии по устройству XIII Археологического съезда в г. Екатеринославле / под ред. проф. Е. К. Редина. – Харьков : Печатное дело, 1905. – Т. 16. – 722 с.
13. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел / Материалы и исследования, собранные д.-чл. П. П. Чубинским. – Санкт-Петербург : Типогр. П. А. Гильдебрандта, 1872. – Т. 5. – 806 с.
14. *Франко І.* Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці (1876–1895) // *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. – Київ : Наукова думка, 2008. – Т. 53. – 830 с.
15. *Чорнопиский М.* Українська фольклористика. Словник-довідник. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
16. *Чубинський П. П.* Мудрість віків : у 2 кн. – Київ : Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 224 с. – (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського).
17. Шевченко і світ. – Київ : Дніпро, 1989. – 316 с.
18. *Шевченко Т.* Записи народної творчості // *Шевченко Т.* Усі твори в одному томі. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. – С. 804–815.
19. *Шевченко Т.* Щоденник // *Шевченко Т.* Усі твори в одному томі. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. – С. 649–761.
20. *Щурат В.* З життя і творчості Т. Шевченка. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1914. – 68 с.